

УДК 324

**ФОРМУВАННЯ ЕЛЕКТОРАЛЬНИХ
ПРЕФЕРЕНЦІЙ ВИБОРЦІВ В УКРАЇНІ:
ВПЛИВ ІНСТИТУЦІЙНОГО ДИЗАЙНУ
ТА ЕФЕКТІВ ВИБОРЧИХ СИСТЕМ**

**THE FORMATION OF THE ELECTORAL
PREFERENCES OF VOTERS IN UKRAINE:
INFLUENCE OF THE INSTITUTIONAL DESIGN
AND EFFECTS OF ELECTORAL SYSTEM**

Бунь В. В.,

кандидат політичних наук, доцент кафедри теорії та історії політичної науки, Львівський національний університет імені Івана Франка (Львів, Україна), e-mail: boon.vika@gmail.com

Bun V. V.,

Candidate of Political Sciences, Associate Professor, Department of Theory and History of Political Science, Ivan Franko National University of Lviv (Lviv, Ukraine), e-mail: boon.vika@gmail.com

Метою статті є вивчення впливу інституційних факторів на формування електоральних преференцій на виборах парламенту в Україні. До переліку інституційних факторів, що детермінують електоральний вибір громадян віднесено: форму правління, психологічний ефект виборчої системи, обсяг повноважень інституту, що обирається, роль виборів під час формування уряду. Зафіксовано дію психологічного ефекту виборчої системи на виборах до Верховної Ради України у 2002, 2006, 2007 та 2012, 2014 роках у формі скорочення кількості партій та блоків, що брали участь у виборах, а також більш концентрованого розподілу голосів виборців. Вибори до Верховної Ради України визначено як «вибори другого порядку».

Ключові слова: електоральні преференції, інституційні детермінанти електорального вибору, інституційний дизайн, психологічний та механічний ефект виборчої системи, вибори першого та другого порядку.

The purpose of the article is to study the influence of institutional factors on the formation of electoral preferences in the parliamentary elections in Ukraine. The list of institutional factors includes: the basic forms of government, the psychological effect of the electoral system, the scope of the authority of the elected institution, the role of elections during the formation of the government. The author has exposed the influence of the psychological effect of the electoral system on the elections to the parliament of Ukraine (2002, 2006, 2007, 2012, 2014). This effect has led to the reduction of the number of parties and blocs participating in the elections. Parliamentary elections in Ukraine are second-order elections.

Keywords: the electoral preferences, institutional determinants of the electoral choice, institutional design, the psychological and mechanical effects of the electoral system, first-order and second-order elections.

Постановка проблеми. Нові демократії стикаючись з цілою низкою проблем в процесі свого функціонування, доволі часто шукають відповіді у змінах інституційного оформлення новостворених держав. Науковці-теоретики та практики пов'язують подолання спадщини авторитаризму з формуванням виконавчих і законодавчих органів влади. Після розпаду СРСР держава Україна постала перед проблемою вибору інституційного оформлення (форми правління, територіального устрою, виборчої системи тощо). Протягом 28 років незалежності в умовах транзиту інституційний дизайн відзначався значною нестабільністю, що призводило до виникнення відносно нестійких правил гри. Постійно змінювані правила виборчої гри здійснювали значний вплив не лише на дії і рішення учасників виборчих перегонів, але й на стратегії поведінки виборців. Ініціювання

інституційних змін перетворилося на вагомий фактор впливу на виборчий, зокрема, та політичний, загалом, процес в Україні та стало одним із механізмів вирішення низки політичних криз.

Характерна ознака виборчих кампаній в Україні – внесення змін до виборчого законодавства незадовго до виборів. Неодноразові зміни Конституції України призвели до значного перерозподілу повноважень та зміну процедур формування представницьких органів влади. Таким чином, перманентні переформатування інституційного дизайну політичної системи актуалізують дослідження впливу інституційних факторів на електоральний вибір громадян України.

Аналіз публікацій. Особливості інституційного дизайну та специфіка його впливу на детермінацію електорального вибору є предметом уваги західних дослідників. Зокрема, визначальний вплив електорального розкладу, виборчих та партійних систем на формування політичних пріоритетів виборців досліджують С. Ерссон, Ж.–Е. Лейн, П. Пеннінгс, К. Рейф, Г. Шмітт, Г. Сарторі, К. Стром, Р. Таагапера, М. Шугарт, Д. Кері, М. Дюверже, К. Джанда, Р. Роуз, Д. Урвін, М. Галахер. В сучасній українській політології дослідження впливу інституційних факторів на формування електоральних преференцій виборців потребує додаткового розгляду.

Мета статті полягає у вивченні впливу інституційних факторів на формування електоральних преференцій на виборах парламенту в Україні.

Виклад основного матеріалу. У фокус дослідження науковців найчастіше потрапляють такі особливості інституційного дизайну як тип розподілу влади, виборча система, характеристика інституту, що обирається, унікамералізм чи бікамералізм, роль виборів під час формування уряду. Серед інших інституційних процедур на результати волевиявлення впливає спосіб реєстрації виборців та частота виборів (часті голосування не сприяють явці на вибори) тощо.

Головними складовими інституційної архітектури є форма правління та виборча система. Характерні для нових демократій низька ефективність гілок влади та інституційний хаос спричинені нечітким поділом повноважень. Тому ключовим питанням, яке постає перед політичною елітою є вибір між мажоритарною і пропорційною виборчою системою та між парламентською та президентською формами управління державою. Саме «прийняття чітких правил організаційної гри та дотримання поділу влад» дозволить, на думку Я. Зельонки, вирішити питання організаційного та інституційного оформлення нових демократій.

Форма правління як елемент інституційного дизайну політичної системи здійснює не безпосередній, а опосередкований вплив на уподобання виборців. М. С. Шугарт і Д. М. Кері, досліджуючи особливості президентської системи, виділяють підзвітність, ідентифікованість, взаємні стримування та арбітраж як потенційні переваги президентської демократії перед парламентською

[6, с. 232]. Підзвітність сприяє встановленню більш прямого зв'язку між виборцями і керівниками. В результаті виборець може здійснити більш обдуманий і якісний вибір. Його голос буде виконувати роль санкції, якщо вибрана посадова особа діятиме в розріз з бажаннями своїх виборців. В умовах парламентської демократії така форма підзвітності стає менш дієвою, особливо там, де уряд часто міняється в проміжках між виборами. Голос виборця втрачає роль санкції, оскільки доволі складно визначити відповідальних за ті чи інші дії політиків та партії.

Рівень «ідентифікованості» як здатність виборців обрати саме тих представників, які будуть формувати виконавчу владу досліджує К. Стром. Обчислюючи «індекс ідентифікованості», науковець зазначає, що за умов парламентської демократії виборці, зазвичай, слабо розуміють принципи коаліційної політики і не можуть передбачити склад майбутнього уряду. Таким чином, середнє значення індексу становить 0,39 (вимірюється від 0 до 1) [10, с. 74–75] і означає, що в 50 випадках зі 100 виборці не знали який уряд сформується в результаті виборів і за кого фактично були віддані їхні голоси (виняток становлять країни з двопартійними системами). В умовах президентської системи значення індексу наближається до 1 і означає, що обрані виборцями представники будуть формувати виконавчу гілку влади. Таким чином президентська система дозволяє власним громадянам точніше знати, що вони отримають в результаті виборів (наприклад, хто буде в уряді). Натомість парламентська система забезпечує більш широкий спектр можливостей при голосуванні і дозволяє виборцям «попросити» саме те, що їм потрібно.

Найбільш багатобачним полем для «політичної інженерії» є виборча система, адже змінити виборчі правила набагато легше, ніж інші складові політичної системи. Варто зазначити, що вона здійснює вплив не тільки на політичні стратегії партій і кандидатів, але і на поведінку виборців, формуючи, таким чином, не лише пропозицію, а й попит на електоральному ринку. Нас, насамперед, цікавлять особливості впливу виборчої системи на електоральні стратегії рядових громадян. Для цього звернемося до розгляду ефектів виборчих систем.

М. Дюверже виділив механічний і психологічний ефекти виборчих систем [1, с. 286]. Механічний ефект стає можливий унаслідок застосування певної електоральної формули під час розподілу місць в парламенті. В результаті одні політичні партії опиняються у більш вигідному становищі у порівнянні з іншими, для яких механічний ефект означає своєрідне «покарання». Механічний ефект проявляється вже під час перших виборів.

На поведінку виборців впливає, насамперед, психологічний ефект. Враховуючи результати попередніх виборів громадяни формують певну стратегію голосування, що покликана перешкодити втраті голосів при обранні малих партій, що мають невеликі шанси потрапити до парламенту. Таким чином, голоси виборців отримують кілька партій-переможців виборчої кампанії. М. Дюверже

наголошував, що психологічний ефект діє, насамперед, в умовах мажоритарної виборчої системи відносної більшості. Проявляється він під час других за рахунком виборів, за умов коли виборці здобувають досвід і усвідомлюють дію механічного ефекту виборчої системи.

Психологічний ефект, виділений М. Дюверже, викликав активну дискусію серед дослідників. Зокрема, У. Шивлі, досліджуючи електоральну поведінку британців зробив висновок, що даний ефект не справляє значного впливу на поведінку виборців. Натомість Д. Спаффорд, аналізуючи результати виборів до парламенту Великобританії, наголошував, що психологічний ефект сприяє стратегічному голосуванню. Фішер С. також довів дієвість психологічного ефекту на прикладі Західної Німеччини. Дж. Сарторі перший звернув увагу на те, що психологічний ефект діє також в умовах пропорційної виборчої системи [9, с. 273]. Виявляється цей ефект не лише в стратегіях виборців, які, намагаючись не втратити голоси надають перевагу партіям та блокам здатним подолати виборчий бар'єр, а й у виборі суб'єктами виборчого процесу більш ефективної коаліційної політики. За цією логікою кількість партій та блоків, що беруть участь у виборах, має тенденцію до скорочення.

Уякості кількісного показника і психологічного ефекту виборчої системи може бути використаний індекс ефективної кількості електоральних і парламентських партій. Він дозволяє розмежувати партії, які здійснюють вагомий вплив на виборчий процес і отримують значну підтримку виборців, від тих політичних гравців, що демонструють незначний електоральний потенціал. Зокрема, зменшення ефективної кількості електоральних партій у порівнянні з попередніми виборами означає, що електорат і основні суб'єкти виборчого процесу зафіксували той факт, що виборча система сприяє великим партіям і намагаються йому протидіяти. Різниця між показниками ефективної кількості електоральних і парламентських партій в бік зменшення означає диспропорційність виборчої системи. Для обчислення показника Таагапера Р. і Лааксо М. пропонують поділити одиницю на суму піднесених до квадрата часток голосів (місце) отриманих партіями на виборах ($N = 1 / \sum p_i^2$), де p_i – це частка голосів (місце), отриманих i -ї партією на виборах чи при розподілі місць в парламенті [11, с. 49].

Виборча система України як важлива складова інституційного дизайну зазнала значних змін з часу перших парламентських виборів 1994 року, які проходили за мажоритарною системою абсолютної більшості. Наступним етапом в процесі її еволюційного розвитку стала змішана виборча система. У 1998 та 2002 роках 225 з 450 народних депутатів обиралися у одномандатних виборчих округах за мажоритарною виборчою системою відносної більшості, інша половина депутатського корпусу – за списками кандидатів у народні депутати від політичних партій та виборчих блоків у багатомандатному загальнодержавному виборчому окрузі на основі пропорційного представництва.

Вибори 2006 року відбувались за новим виборчим законом і новою виборчою системою – пропорційною. Депутатський корпус обирався шляхом голосування за списки кандидатів від партій та блоків в єдиному багатомандатному загальнодержавному окрузі. Також був знижений прохідний бар'єр до 3%. Позачергові вибори до парламенту 2007 року відбувались за законом «Про вибори народних депутатів України» від 25.03.2004 зі змінами від 07.07.2005 та 01.06.2007 років. Нововведенням стало запровадження 50% порогу явки виборців.

Вибори 2012 року традиційно відбувались за новим виборчим законом «Про вибори народних депутатів України» [2] від 17.11.2011 року, який закріпив низку принципових змін. Було здійснено повернення до змішаної виборчої системи. При цьому у пропорційній частині використовувались закриті виборчі списки. Також було внесено зміни у порядок формування виборчих комісій, піднято виборчий бар'єр до 5%, заборонено блокам брати участь у виборах, була ліквідована графа у бюлетені «не підтримую жодного кандидата». Причиною такої зміни законодавства були політичні інтереси окремих політичних сил.

Змішана виборча система дозволила провладним силам отримати значно більшу кількість мандатів ніж за умови використання пропорційної виборчої системи. Тому, коли у лютому 2014 року було відновлено дію Конституції 2004 року і здійснено повернення до парламентсько-президентської республіки, змінити виборче законодавство не вдалось. Позачергові вибори до Верховної Ради України 2014 року відбувались за законом 2011 року із незначними змінами.

Таким чином, протягом 23 років незалежності України чотири рази відбувалася зміна виборчої системи від мажоритарної абсолютної більшості до змішаної, згодом пропорційної і нарешті знову до змішаної. Консервація політичної еліти, гіпертрофована роль політичних партій, відсутність механізмів контролю за владою з боку виборців та неможливість впливати на формування списків фіксують не лише фахівці в галузі політичної науки, а й прості громадяни. Таким чином, стає можливим психологічний ефект виборчої системи.

Психологічний ефект виборчої системи в Україні мав місце на виборах до ВРУ починаючи із 2002 року. Головним проявом психологічного ефекту стало скорочення кількості партій та блоків, що брали участь у виборах, а також більш концентрований розподіл голосів виборців. Він став можливим внаслідок фіксації виборцями дії механічного ефекту вперше під час виборів 1998 року. Діюча виборча система сприяла успіху на виборах партій, політичних структур, а також кандидатів, що, володіли значними адміністративними і фінансовими ресурсами. Кількісним показником дієвості психологічного ефекту є відсоток голосів, відданих за партії і блоки, що не потрапили до парламенту. Зокрема, під час виборів 1998 року 8 партій і виборчих блоків, що подолали 4-відсотковий бар'єр, разом набрали 65,79% голосів, решта 34,21% голосів виявилися втрачені. Під

час наступних виборів до Верховної Ради у 2002 році, що проводились за змішаною виборчою системою виборці засвоїли отриманий досвід і при голосуванні враховували шанси партії подолати бар'єр та пройти до парламенту. За партії, що не подолали виборчого бар'єру проголосувало 21,8% виборців, а за 6 переможців було віддано 75,72% голосів. У 2006 році втраченими виявились 20,6% голосів, у 2007 – 8,69%, у 2012 – 6,88%. У цьому контексті революційний 2014 рік вибивається із загальної логіки. Різке перегрупування політичного поля, поява нових політичних сил (електоральне ядро яких ще не формувалося) спричинило те, що за партії, які не потрапили до Верховної Ради і не брали участь у розподілі мандатів, проголосувало 19,18% виборців.

Про дію психологічного ефекту виборчої системи в Україні також свідчить поступове зниження показників ефективної кількості парламентських та електоральних партій протягом останніх п'яти електоральних циклів. Наведені в таблиці 1 дані демонструють зменшення розриву між показниками ефективної кількості електоральних і парламентських партій (у 1998 різниця становила 5,35; 2002 – 3,36; 2006 – 2,25; 2007 – 1,09; 2012 – 0,79; 2014 – 1,53), що свідчить про зниження диспропорційності виборчої системи.

Таблиця 1.

Показники ефективної кількості парламентських та електоральних партій

Показники	Рік					
	1998	2002	2006	2007	2012	2014
Ефективна кількість електоральних партій	10,39	7,96	5,65	4,22	5,09	7,93
Ефективна кількість парламентських партій	5,04	4,6	3,4	3,13	4,3	5,18

Показники обраховані автором, на підставі даних ЦВК України, он-лайн: <http://www.cvk.gov.ua/>

Вплив виборчої системи на електоральні стратегії громадян також проявляється у низці інших, більш загальних тенденцій. Зокрема, А. Лійпхарт [7, р. 127] наголошував, що мажоритарна виборча система відносно більшості спонукає виборців формувати власні уподобання в рамках проблематики соціально-економічного поділу. Натомість пропорційна виборча система сприяє формуванню багатовимірної системи соціополітичних поділів. Таким чином, можна передбачити, що в умовах пропорційної виборчої системи виборці голосуватимуть згідно зі своїми уподобаннями, а мажоритарна система сприятиме стратегічному голосуванню.

Також дослідники зазначають, що проведення виборів за змішаною (пропорційною) виборчою

системою може сприяти підвищенню ідеологічної ідентифікації виборців. Постаючи перед потребою здійснення вибору, значна частина громадян намагається позиціонувати себе в багатовимірній ідеологічній системі, визначаючи свою позицію на ліво–правій шкалі (або у варіанті України – орієнтація на західний або східний вектор у міжнародній політиці держави).

Відмінні зразки електорального вибору фіксують при обранні інститутів з різними повноваженнями. Досліджуючи результати виборів в залежності від типу інституту, що обирається, К. Рейф і Г. Шмітт сформулювали концепцію виборів першого і другого порядку [8, р. 8]. Такий підхід узгоджується із феноменом роздільного голосування та інституційною теорією електорального вибору. Зокрема, застосовуючи концепцію виборів першого та другого порядку до аналізу поведінки виборців на пострадянському просторі, Ю. Шевченко виробила інституційний підхід, в якому наголошується на першочерговій ролі інституційних факторів при дослідженні електорального вибору.

Вибори другого порядку означають вибір інституту з меншими повноваженнями (наприклад: президент – в парламентській системі, парламент – в президентській) і характеризуються більшою низькою явкою, частішою перемогою опозиційних партій внаслідок стратегії протестного голосування. Вважається, що під час таких виборів найчастіше діє інструментальна мотивація [5, с. 230]. Виборці здійснюють ревізію економічної політики уряду і в разі незадовільної її оцінки більш схильні карати діючу владу, голосуючи за опозицію. Натомість під час виборів першого порядку перевага надається експресивній стратегії голосування. Обираючи інститут, що має повноваження виробляти стратегію розвитку держави і втілювати її у життя громадяни керуються, насамперед, власними ідеологічними уподобаннями і політичними цінностями. Також варто зазначити, що стратегія голосування може мінятися на наступних виборах, оскільки здобуваючи електоральний досвід і аналізуючи реальні результати політики уряду виборці можуть переоцінювати силу політичних інститутів і обсяг їх владних повноважень.

Не проявляється ефект виборів першого і другого порядку, або фіксується дуже слабо під час установчих виборів. Зокрема, Ю. Шевченко наголошує, що «в цей час ідеологічна ідентифікація може домінувати під час виборів будь-якого інституту, оскільки основним проблемним виміром є зміна режиму» [4, с. 121].

Ефект виборів другого порядку проявився в повній мірі в Україні. «Другорядними» в Україні були вибори до парламенту у 1998 та 2002 роках. Модель президентсько–парламентської республіки, закріплена в Конституції 1996 року, передбачала наявність у президента значно більшого обсягу повноважень ніж у парламенту. Уряд формувался фактично позапарламентським шляхом (Верховна Рада лише давала згоду на призначення президентом прем'єр–міністра) і після створення зберігав більш тісні зв'язки з президентом, а не парламентом.

Зокрема, президент мав право звільняти окремих членів уряду, а процедура парламентської відповідальності уряду була досить складною і не передбачала можливості зміни парламентом окремих членів Кабінету Міністрів. Тому президентські вибори з точки зору визначення курсу держави мали більше значення, ніж парламентські. Саме це і робило парламентські вибори виборами «другого» порядку, суттєво зменшуючи «ціну» голосування з точки зору його політичних наслідків.

Внаслідок конституційних змін в грудні 2004 року відбувся значний перерозподіл повноважень та політичної відповідальності між основними гілками влади. Зокрема, «у Верховній Раді України за результатами виборів і на основі узгодження політичних позицій формується коаліція депутатських фракцій. Коаліція депутатських фракцій вносить пропозиції Президенту України щодо Прем'єр–міністра України, а також щодо кандидатур до складу Кабінету Міністрів України» [3]. Таким чином, перерозподіл повноважень між Президентом, Верховною Радою та Кабінетом Міністрів на користь двох останніх суттєво змінив баланс сил. Політичні сили, що внаслідок виборів набирали більшість і утворювали коаліцію отримували право формувати уряд і відправляти прем'єр–міністра у відставку. Проте, конституційна реформа не забезпечила очікуваної оптимізації системи стримувань та противаг та конструктивної взаємодії між основними гілками влади. Замість ефективного функціонування політичної системи Україна отримала перманентну політичну кризу, ускладнення взаємодії між основними гілками влади, різновекторність зовнішньої та внутрішньої політики головних суб'єктів політичної влади.

В умовах системної політичної кризи виборцям було доволі складно визначити об'єм повноважень інститутів законодавчої та виконавчої влади. Таким чином, вибори президента, не зважаючи на значне обмеження його повноважень, не отримали, на думку виборців, «другорядний» статус.

«Другорядність» парламентських виборів підтверджує рівень виборчої активності. Традиційно явка на президентських виборах була дещо вищою, ніж на парламентських (див. таб.2).

Також на користь висунутої гіпотези про «другорядний» характер парламентських виборів в Україні свідчить те, що перемогу на них переважно здобували опозиційні партії.

На відміну від парламентських президентські вибори починаючи з 1991 року відносяться до виборів «першого порядку». Доволі висока явка продемонструвала, що результати президентських виборів сприймаються електоратом як доленосні для подальшого розвитку політичної системи в цілому. У другому турі виборів президента України у 1999 р. та у 2004 та 2010 та 2014 роках проявилась ідеологічна ідентифікація, оскільки виборці обирали не просто кандидата, а шлях майбутнього розвитку суспільства. Вибори президента 2014 року відбувались в умовах неоголошеної війни, інституційної кризи та різкого економічного падіння тому сприймалися громадянами держави як доленосні і їх можна віднести

Таблиця 2.

Явка виборців на парламентських та президентських виборах в Україні

Тип виборів	% участі виборців											
	1994 (1 тур)	1994 (2 тур)	1999 (1 тур)	1999 (2 тур)	2004 (1 тур)	2004 (2 тур)	2004 (Повторне голосування)	2010 (1 тур)	2010 (2 тур)	2014	2019 (1 тур)	2019 (2 тур)
Президентські	68	69,3	70,15	74,87	74,92	80,85	77,2	66,76	69,2	60,3	62,8	61,37
Парламентські			1998		2002	2006	2007		2012	2014		
			70,4		69,39	67,5	63,22		57,98	52,4		

Дані ЦВК України, он-лайн: <http://www.cvk.gov.ua/>

до виборів «першого порядку». Вибори 2019 року, не дивлячись на масовану компанію по намаганню роз'яснити виборцям об'єм повноважень президента та парламенту, також можна охарактеризувати як вибори першочергового інституту.

Висновки. Доведено, що тип виборчої системи впливає не лише на стратегії партій і кандидатів, але й на електоральний вибір громадян. Обґрунтовано, що психологічний ефект виборчої системи проявляється у формі певної стратегії голосування, покликаної запобігти втраті голосів при обранні партій, що мають незначні шанси потрапити до парламенту. Зафіксовано дію психологічного ефекту виборчої системи на виборах до Верховної Ради України у 2002, 2006, 2007, 2012 роках у формі скорочення кількості партій та блоків, що брали участь у виборах, а також більш концентрованого розподілу голосів виборців. Виявлено, що відмінні патерни електорального вибору фіксують при обранні інститутів з різними повноваженнями. З'ясовано, що вибори до парламенту України набули ознак виборів другого порядку, що підтверджує рівень виборчої активності та перемога опозиційних партій та блоків. Визначено, що значний перерозподіл повноважень і політичної відповідальності між основними гілками влади внаслідок конституційних змін у грудні 2004 та лютому 2014 року не спричинив перетворення виборів до Верховної Ради України на першочергові. Наголошено, що в умовах системної політичної кризи, недостатнього рівня інформаційного забезпечення, відсутності значного електорального досвіду виборці не змогли сформуваати адекватне уявлення про повноваження Верховної Ради та перевести вибори головного законодавчого органу країни в категорію «першого» порядку. Водночас можна спрогнозувати, що оскільки, участь у виборах має «навчальний» ефект для виборців, то перетворення виборів до Верховної Ради на вибори «першого» порядку могло б відбутись вже протягом двох наступних виборчих кампаній за умови збереження парламентсько-президентської республіки як форми правління.

Список використаних джерел

1. Дюверже, М., 2000. 'Политические партии [текст]', М.: Академический проект, 558 с.
2. 'Про вибори народних депутатів України': закон України від 17.11.2011 року. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/4061-17>
3. 'Про внесення змін до Конституції України': Закон України №2222-IV від 8.12.2004 року. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=2222-15&test=4/UMfPEGznha2y.ZitFkFUdHI4wYs80msh8le6>
4. Шевченко, Ю., 2000. 'Поведение избирателей в России: основные подходы', *Политическая наука*, Вып.3, с.111-130.
5. Шевченко, Ю., 2000. 'Подводя итоги: результаты российских выборов 1993 - 1996 гг.', *Первый электоральный цикл в России (1993 - 1996 гг.)*, Под ред. В. Гельман, Г. Голосов, Е. Мелешкина, Москва: *Весь мир*, с.212-237.
6. Шугарт, МС., Кэри, ДМ., 1997. 'Президентские системы', *Современная сравнительная политология*. Хрестоматия [текст], Москва: *Моск. общественный научный фонд*, с.198-246.
7. Lijphart, A., 1984. 'Democracies: Patterns of Majoritarian and Consensus Government in Twenty-One Countries', New Haven: *Yale University Press*, 229 p.
8. Reif, K., Schmitt, H., 1980. 'Nine second-order national elections: A conceptual framework for the analysis of European election results', *European journal of political research*, Vol.8, p.3-44.
9. Sartori, G., 2005. 'Parties and party systems: a framework for analysis', Colchester: *ECPR Press*, 342 p.
10. Strom, K., 1990. 'Minority government and majority rule', N.Y.: *Cambridge University Press*, 293 p.
11. Taagepera, R. 2007. 'Predicting party sizes: the logic of simple electoral systems', Oxford: *Oxford University Press*, 314 p.

References

1. Dyuverje, M., 2000. 'Politicheskie partii [tekst] (Political parties [text])', M.: *Akademicheskij projekt*, 558 s.
2. 'Pro vybory narodnykh deputatov Ukrainy (About elections of people's deputies of Ukraine)': zakon Ukrainy vid 17.11.2011 roku. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/4061-17>
3. 'Pro vnesennia zmin do Konstytutsii Ukrainy (On Amendments to the Constitution of Ukraine)': Zakon Ukrainy №2222-IV vid 8.12.2004 roku. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=2222-15&test=4/UMfPEGznha2y.ZitFkFUdHI4wYs80msh8le6>
4. Shevchenko, Yu., 2000. 'Povedenie izbirateley v Rossii: osnovnyie podhodyi (Voter Behavior in Russia: Basic Approaches)', *Politicheskaya nauka*, Vyip.3, s.111-130.
5. Shevchenko, Yu., 2000. 'Podvodya itogi: rezul'taty rossijskih vyborov 1993 - 1996 gg. (Summing up: the results of the Russian elections of 1993-1996)', *Pervyyi elektoralnyiy tsikl v Rossii (1993*

– 1996 gg.), Pod red. V. Gelman, G. Golosov, E. Meleshkina, Moskva: *Ves mir*, s.212–237.

6. Shugart, MS., Keri, DM., 1997. 'Prezidentskie sistemyi (Presidential systems)', *Sovremennaya sravnitel'naya politologi. Hrestomatiya* [tekst], Moskva: *Mosk. obschestvennyiy nauchnyiy fond*, s.198–246.

7. Lijphart, A., 1984. 'Democracies: Patterns of Majoritarian and Consensus Government in Twenty-One Countries', New Haven: *Yale University Press*, 229 p.

8. Reif, K., Schmitt, H., 1980. 'Nine second-order national elections: A conceptual framework for the analysis of European election results', *European journal of political research*, Vol.8, p.3–44.

9. Sartori, G., 2005. 'Parties and party systems: a framework for analysis', Colchester: *ECPR Press*, 342 p.

10. Strom, K., 1990. 'Minority government and majority rule', N.Y.: *Cambridge University Press*, 293 p.

11. Taagepera, R. 2007. 'Predicting party sizes: the logic of simple electoral systems', Oxford: *Oxford University Press*, 314 p.

* * *